

LBRIS

We know
books

Eduard Andrei

Laurențiu Vlad

Două istorii ale participării României
la Expoziția Universală de la New York
(1939-1940)

CETATEA DE SCAUN
EDITURA

Cuprins

Introducere	7
Partea I - Din istoria participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940) – Laurențiu Vlad	19
CAPITOLUL I Prezențe românești la Expoziția Mondială de la Chicago (1933-1934).....	21
CAPITOLUL II Despre construcția, amenajarea și organizarea Casei Românești la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)	47
Capitolul III Un moment din istoria diplomației culturale autohtone: înființarea și funcționarea unui birou de propagandă românească în timpul expoziției americane de la sfârșitul anilor 1930	69
Capitolul IV Andrei Popovici, un diplomat român în Statele Unite ale Americii pe vremea Expoziției de la New York	87
Capitolul V Câteva aspecte privind componenta istorică a imaginii identitare a României la New York World's Fair	103
Partea a II-a - Dimensiunea artistică a participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940) – Eduard Andrei	121
Capitolul I Conceptul „curatorial” al lui Dimitrie Gusti, preparativele pentru prezența românească la Expoziția de la New York și imaginile identitare de „export”	123
Capitolul II Arhitectura pavilioanelor românești de la expoziția americană	141
Capitolul III Opere de artă pierdute / redescoperite. Valori ale patrimoniului cultural românesc de la Expoziția Universală din 1939-1940 rămase în Statele Unite ale Americii	157
Capitolul IV Pictorul Ilie Cristoloveanu și Expoziția newyorkeză .	195
Capitolul V Proiectul eșuat al expoziției Brâncuși la New York World's Fair: câteva date inedite	213

Ilustrații color – Partea a doua	231
Încheiere	243
Bibliografie selectivă	249
Summary	261
Indice de nume de persoane (selectiv).....	275

Partea I

**Din istoria participării României
la Expoziția Universală
de la New York (1939-1940)**

CAPITOLUL I

Prezențe românești la Expoziția Mondială de la Chicago (1933-1934)*

Câteva cuvinte de început...

Căutând informații noi despre participarea României la *New York World's Fair* (1939-1940) în fondul Washington de la Arhiva Ministerului Afacerilor Externe am găsit, în volumul 212¹, o serie de izvoare istorice (corespondență oficială și privată, articole de presă, programe de evenimente etc.), pe care le publicăm în parte mai jos, ce aduceau în prim-plan o sumă de date cu privire la prezența românească la o altă expoziție organizată peste Ocean, anume la cea Chicago din 1933.

* Textul capitolului de față, care a cunoscut acum câteva adaptări, adăugiri și corecturi, a mai văzut lumina tiparului sub titlul *Participarea României / românii americani la Chicago World's Fair din 1933. Detalii documentare inedite din Arhiva Ministerului Afacerilor Externe*, în *Din lucrarea cuvântului în lume. Cărturarului Alexandru Zub*, volum editat de Gheorghe Cliveti, Ed. Junimea, Iași, 2024, pp. 625-647. De asemenea, am mai publicat și o versiune ceva mai restrânsă în limba engleză, sub titlul *The Project of Romania's Participation in the Chicago World's Fair in 1933: Some Unpublished Documents from the Archives of the Ministry of Foreign Affairs*, în Sonia D. Andraș and Roxana Mihaly (eds.), *Creative Negotiations. Romania - America 1920-1940*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2023, pp. 55-80. Ambele texte, din 2023 și 2024, au fost realizate în cadrul proiectului PN-III-P4-PCE-2021-0688, contract nr. 29 / 27 mai 2022, cu titlul *Etosul educației și dialogului: Negocieri culturale româno-americane (1920-1940)*, finanțat de către Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, a Cercetării, Dezvoltării și Inovării - UEFISCDI, Consiliul Național al Cercetării Științifice (CNCS), Ministerul Educației Naționale.

¹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, București (în continuare AMAE-B), fond Washington, problema România - SUA (probleme culturale, referitor la Participarea României la Expoziția Internațională organizată la New York în anul 1939), vol. 212, 1937-1938. Nu știm dacă e o eroare de amplasare a documentelor referitoare la *New York World's Fair* de la Chicago în acest dosar, cu anii extremi 1937-1938, când avem a face cu date care provin din 1933. Precauția pe care ne-o luăm prin nota de față se datorează și faptului că în volumele 210 și 211 există documente ce fac referire la manifestări expoziționale anterioare celei din 1939, dar care, e adevărat, nu au avut anvergura celor de la Chicago sau New York. E vorba de expozițiile de la Cleveland (Ohio) din anii 1932 și 1936-1937, la care participă cu exponate comunitatea românească din Statele Unite, expoziții care nu sunt înscrise în nomenclatorul *Bureau International des Expositions*, căci nu îndeplineau condițiile Convenției semnate în 1928; vezi pentru acest nomenclator site-ul <https://www.bie-paris.org/site/fr/expo-index> (accesat 29.09.2023).

Este un moment prea puțin investigat în istoria relațiilor româno-americe sau în cea a participării românești la expozițiile universale. Semnalăm aici cele câteva rânduri dedicate acestui aspect de Nicolae Dascălu în *Imagina României Mari în Statele Unite ale Americii în perioada interbelică, 1919-1939*². Era vorba de o corespondență între Direcția Presei de la București și unul dintre reprezentanții diplomați ai României la Washington, George Boncescu³, relativ la posibila participare oficială la manifestarea de la Chicago.

De asemenea, era evocată subvenția simbolică acordată de oficialii de la București românilor-americi, care au organizat „Ziua Românilor” / „Ziua Românească” la Chicago (3 septembrie 1933), ca și prezența în cadrul unor standuri specializate ale expoziției a unui număr de 25 de volume semnate de femei din România. Standurile despre care vorbeam au fost puse sub egida Congresului Internațional al Femeilor, ce a avut loc la Chicago în iulie 1933⁴, manifestare asociată expoziției în desfășurare.

Important de reținut este și faptul că detaliile prezentate de Nicolae Dascălu proveneau din dosarele 650, 901 și 1074 din fondul Ministerul Propagandei Naționale (secțiunea Propaganda). Desigur că ele au mai fost reluate de autor, în totalitate sau în parte, și în alte publicații.

*

Ar mai trebui să spunem că înainte de momentul Chicago - 1933, românii din Statele Unite ale Americii și-au mai făcut simțită prezența în cadrul unei expoziții internaționale organizate peste Atlantic, cea de la Cleveland din 1932⁵. Aceasta s-a derulat în perioada 19-27 noiembrie 1932, iar ea nu se găsește în nomenclatorul Biroului Internațional al Expozițiilor (BIE), care definea statutul manifestărilor de acest tip, în conformitate cu Convenția din 1928, fiind considerat a fi strict un demers de interes local.

² Nicolae Dascălu, *Imagina României Mari în Statele Unite ale Americii în perioada interbelică, 1919-1939*, Ed. Universității din București, București, 1998, pp. 206, 207.

³ George Boncescu a fost atașat de presă al României la Washington în perioada 1927-1938. A fost implicat și în propaganda românească în Statele Unite, îndeplinind totodată și atribuțiile de consilier financiar al Legației. Pentru o scurtă perioadă de timp este transferat la Paris în aprilie 1938 pentru ca să revină la Washington în septembrie același an în calitate de consilier financiar. Vezi *Ibidem*, pp. 108-110.

⁴ Vezi Wally Dr. Gh. Alexandrescu, „Congresul Internațional al Femeilor dela Chicago”, în *Buletinul Institutului American din România*, I, 1, ianuarie 1934, pp. 30-44 / p. 41.

⁵ Câteva detalii în AMAE-B, fond Washington, problema România – SUA (probleme culturale, expoziții), vol. 210.

Un Comitet Național Român, animat de părintele Truția din Cleveland, a organizat un stand expozițional de artă populară, căruia i-a asociat momente artistice muzicale și de dans. Inițiativa a fost sprijinită discret de autoritățile consulare române, numele lui George Anagnostache găsimu-se frecvent în documentele de arhivă legate de evenimentul din 1932⁶. Expoziția românilor americani din 1932, ca și spectacolul artistic de atunci, au avut ecouri pozitive în presa locală (*Cleveland Press*, *Cleveland Plain Dealer* etc.).

Chicago World's Fair (1933)⁷

Expoziția Universală de la Chicago din 1933, care celebra Centenarul fondării orașului (și avea ca denumire oficială *A Century of Progress*), era pusă cu deosebire sub egida influenței științei și tehnologiei în viața

⁶ Cu George Anagnostache ne vom mai reîntâlni pe parcursul istoriei noastre. A sprijinit mai mult sau mai puțin oficial organizarea standurilor românilor americani de la Expoziția Internațională din Cleveland (1936-1937). În timp ce în 1941 îl regăsim pe consulul Anagnostache implicat direct în prezența oficială a României la o altă expoziție Internațională desfășurată la Cleveland.

⁷ Datele generale cu privire la expoziție au fost preluate din: <https://www.bie-paris.org/site/en/1933-chicago> (accesat 26.09.2023), *Chicago World's Fair 1933, Century of Progress Exposition* (americasbesthistory.com) (accesat 26.09.2023), respectiv Erik Mattie, *World's Fairs*, Princeton Architectural Press, New York, 1998, pp. 161-165 sau John E. Findling, *Chicago, 1933-1934*, în *Encyclopedia of World's Fairs and Expositions*, edited by John E. Findling and Kimberly D. Pelle, foreword by Vicente Gonzáles Loscertales, Jefferson and MacFarland & Company, Inc., Publishers, North Carolina and London, 2008, pp. 268-277. Expoziției Universale din 1933 i s-au dedicat de-a lungul timpului mai multe studii de sine stătătoare sau capitole speciale în volume (a se vedea Alexander C.T. Geppert, Jean Coffey, Tammy Lau, *International Exhibitions, Expositions Universelles and World's Fairs, 1851-2005: A Bibliography* (https://www.academia.edu/326623/International_Exhibitions_Expositions_Universelles_and_Worlds_Fairs_1851_1951_A_Bibliography), pp. 89-90, accesat 18.10.2024 sau bibliografia textului mai sus menționat al lui John E. Findling, pp. 276-277), dintre care amintim pe cele semnate de Anne Rasmussen, Brigitte Schroeder-Gudehus, *Les fastes du progrès. Le guide des Expositions Universelles, 1851-1992*, Flammarion, Paris, 1992, pp. 183-186; John E. Findling, *Chicago's Great World's Fairs*, Manchester University Press, Manchester, 1994; Robert W. Rydell, John E. Findling and Kimberly D. Pelle, *Fair America. World's Fair in United States*, The Smithsonian Institution Press, Washington D.C., 2000, cap. 3; Lisa D. Schrenk, *Building a Century of Progress: The Architecture of Chicago's 1933-34 World's Fair*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2007; Sandro Fusina, *Expo. Esposizioni universali da Londra 1851 a Roma 1942*, Il Foglio, Milano, 2011, pp. 126-143; Cheryl R. Ganz, *The 1933 Chicago World's Fair. A Century of Progress*, University of Illinois Press, Urbana, Chicago and Springfield, 2012; Bill Cotter, *Chicago's 1933-34 World's Fair. A Century of Progress*, Arcadia Publishing, Charleston, 2015 (cel din urmă, un volum de popularizare) etc.

cotidiană, mai puțin în ceea ce priveau efectele progresului științific și tehnic asupra vieții sociale și politice.

Pavilioanele și standurile expoziționale ocupau o suprafață de 426 de acri (1.724 km²) în Burham Park, de-a lungul lacului Michigan (Lakefront, Northerly Island). 1933 este anul Marii Crize Economice, de aceea numărul participanților la această manifestare a fost restrâns, doar 19 state ale lumii fiind prezente oficial la Chicago (Belgia, Brazilia, Canada, Cehoslovacia, China, Costa Rica, Egipt, Germania, Italia, Japonia, Luxemburg, Marea Britanie, Mexic, Norvegia, Palestina, Republica Dominicană, Spania, Statele Unite ale Americii și Suedia; Argentina, Cuba, Franța, Lituania, Persia, România și Turcia au fost invitate să participe, chiar unele au acceptat inițial invitația transmisă de președintele Roosevelt, în 10 ianuarie 1930, dar ulterior s-au retras, lăsând locul unor inițiative private care să le reprezinte)⁸.

Ideea organizării unei expoziții cu participare internațională, cu ocazia împlinirii și sărbătoririi primei sute de ani de existență a orașului Chicago s-a regăsit în spațiul public american încă de la finele anilor 1920 în discuțiile autorităților și ale comunității, în general. În ianuarie 1928 exista un comitet de organizare care îl avea ca președinte pe Rufus C. Dawes, un om de afaceri din domeniul petrolului, iar câteva luni mai târziu, prin aprilie, acest organism îl alegea pe Lenox R. Lohr, fost militar de carieră, ca manager general al Expoziției Universale (el a fost asistat din punct de vedere administrativ de Martha McGrew).

Expoziția a fost deschisă între 27 mai și 12 noiembrie 1933, perioadă în care s-au perindat prin fața standurilor expoziționale 22.568.859 de vizitatori (plătitori, numai că 245.403 tichete nu au fost utilizate; în total au fost peste 27.700.000). Succesul manifestării, ca și încasările din 1933 i-au determinat pe organizatori să redeschidă expoziția și în iunie – octombrie 1934, perioadă în care i-au pășit pragul aproape 16.500.000 de vizitatori plătitori (în total au fost înregistrați mai bine de 21.000.000). Aceștia au savurat atracțiile expoziției, printre care amintim pavilioanele *General Motors* și *Ford*, *Satul belgian* sau dirijabilul *Goodyear*, care făcea zboruri scurte ca durată și întindere cu vizitatorii.

⁸ În 1934 aveau standuri expoziționale: Canada, Cehoslovacia, China, Danemarca, Egipt, Grecia, Honduras, Irlanda (*Irish Free State*), Italia, Japonia, Luxemburg, Mexic, Republica Dominicană, Spania, Statele Unite și Suedia.

„Adăugăm că finanțarea expoziției s-a făcut în mare parte prin inițiative private. De pildă, prin 1928 s-au pus în vânzare certificate de membru al societății *Chicago World's Fair Legion*, în valoare de 5 dolari fiecare, ceea ce era echivalentul a zece intrări; s-au strâns cu acea ocazie 634.000 de dolari, asigurându-se și o importantă publicitate manifestării. De asemenea, urmare a unei subscripții publice din 1932, chiar în condițiile crizei economice, oficialii expoziției au mai beneficiat de peste 7.000.000 de dolari, cărora li s-au mai adăugat 1.000.000, ca subvenție a guvernului federal pentru construirea pavilionului american; cam aceeași sumă s-a strâns și din contribuțiile participanților din străinătate pentru ridicarea propriilor edificii reprezentative. În final, întreaga manifestare a avut un profit de circa 160.000 de dolari.

România și românii la Chicago World's Fair (1933): un proiect parțial îndeplinit

În ianuarie 1931 reprezentanța diplomatică a Statelor Unite ale Americii în România transmitea autorităților de la București invitația de participare la expoziția de la Chicago⁹.

Din păcate, guvernul român declina invitația, probabil din rațiuni financiare (lumea traversa atunci o mare criză economică, după cum se știe). Dar a lăsat loc inițiativelor private de a organiza prezența românească la Chicago în anul sărbătoririi Centenarului fondării orașului. Astfel, un comitet independent, aflat sub președinția colonelului de aviație Ștefan Tătărescu¹⁰, ce se afla în fruntea Societății ARPA, lua inițiativa reprezentării

⁹ Nicolae Dascălu, *Imaginea României Mari în Statele Unite ale Americii în perioada interbelică, 1919-1939*, p. 206.

¹⁰ Ștefan Tătărescu (1889-1970), colonel de aviație, mare proprietar în Drăgășani și în Poiana (jud. Dolj), unul din frații lui Gheorghe Tătărescu, liderul liberal, care a fost și prim-ministru al României (1934-1937, 1939-1940). A fondat în 1932 Partidul Național Socialist, de factură pro - nazistă (a se vedea și volumul său din același an intitulat *Crez nou*, în care își va fi prezentat profesiunea de credință), iar apoi a activat în Partidul Național Liberal, din partea căruia a fost deputat. A fost deputat și din partea Partidului Național Țărănesc. A mai scris *O țară însângărată* (1926), *Sovietele în fața războiului de mâine* (1929), precum și câteva piese de teatru (în colaborare cu Ion Al. George). A fost arestat în perioada 1950-1957. Informații din Arhiva CNSAS (Arhiva, fond Documentar, referitor la procesele verbale ale Colegiului special al MSS hotărâte a fi dislocate, în anul 1953, p. 9) –

<http://www.cnsas.ro/documente/colonii%20munca/D%20008618%20Watermark.pdf> (accesat 10.10.2023), respectiv Sorin Popescu, „Familia Tătărescu”, în *Memoria*, 86, 1, 2014, pp. 79-84 / p. 82 – <https://www.revistamemoria.ro/nr-86-1-2014/> (accesat 10.10.2023).

României la Chicago World's Fair¹¹. Pe la finele anului 1932, președintele Institutului American din România era informat de un anume Paul Donici, colaborator al jurnalului „America”, editat cu sprijinul românilor din Statele Unite, că inițiativa lui Tătăreșcu avea ca obiectiv amplasarea la Chicago în spațiul rezervat României a unor locuințe țărănești, care să reprezinte toate zonele țării; efortul financiar al acestei amenajări s-ar fi ridicat la cca 30 de milioane de lei¹².

Dacă în documentul mai sus menționat se vorbea despre un sprijin moral al guvernului României¹³, într-o adresă semnată de consilierul diplomatic Frederic Nanu¹⁴, aflat în a doua misiune în carieră la Washington, ce era transmisă ministrului Nicolae Titulescu, acest lucru nu mai era precizat. Dimpotrivă, se sublinia explicit neimplicarea sub nicio formă a autorităților de la București, iar această situație, arăta expeditorul documentului, fusese adusă la cunoștință atât Comitetului american de organizare al expoziției din Chicago, cât și lui Paul D. Tomy, un afacerist din domeniile imobiliarelor și asigurărilor, președintele grupului românilor din Statele Unite¹⁵, care se însărcinase să sprijine reprezentarea românească

¹¹ Dintre colaboratorii lui Ștefan Tătăreșcu amintim pe N. Constantin, C.H. Dimitriu sau pe Eugen Varna (vezi AMAE-B, fond Washington, problema România – SUA (probleme culturale, referitor la Participarea României la Expoziția Internațională organizată la New York în anul 1939), vol. 212, răspuns la adresa ministerială nr. 60852 / 22 noiembrie 1932 semnat de Frederic Nanu, adresată ministrului Nicolae Titulescu (5760/X28A / 27 decembrie 1932), 4 pp. / pp. 2-3). – Vezi secțiunea *Documentar*, doc. nr. 2.

¹² *Ibidem*, referat transmis de Paul Donici președintelui Institutului American din România, 14 decembrie 1932, nepaginat. – Vezi secțiunea *Documentar*, doc. nr. 1.

¹³ *Ibidem*. – Vezi secțiunea *Documentar*, doc. nr. 1.

¹⁴ Frederic C. Nanu, fiul diplomatului Constantin C. Nanu, s-a născut la Paris în 1894, fiind absolvent de drept la Universitatea Paris - Sorbonne (1916). A avut diverse funcții în administrația centrală, dar și la legațiile României din Londra (1919-1922) sau Washington (1922-1926, 1929-1934). În 1937 devenea trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la Buenos Aires și Montevideo, apoi îndeplinea aceeași funcție la Helsinki (1939), Madrid (1939) și Stockholm (1943). A fost unul dintre negociatorii guvernului de la București la Stockholm pentru ieșirea României din alianța cu Germania lui Hitler și asocierea cu națiunile Unite (1943-1944). Este autor a două volume, anume *Condica tratatelor și altor legăminte ale României, 1354-1937* (1938-1943) și *Politica externă a României, 1918-1933* (rămasă în manuscris; publicată de-abia în 1993 la Institutul European din Iași). A încetat din viață în 1991, în Spania; apud Andrei Alexandru Căpușan, *Diplomați români de elită*, II, Ed. Ars Docendi, București, 2009, pp. 144-145, 149.

¹⁵ Paul D. Tomy era asistat în activitatea din cadrul comitetului de Nicolae Muntean, John L. Spornick, John G. Cholak, George Furnariu sau Funariu (vicepreședinți), Alexander Sage (secretar) și Ștefan Cholak (trezorer). Era menționat în hârtiile cu antet care proveneau de la acest comitet și reverendul St. At. Opreanu, un fel de președinte de onoare. Iar în *Program*

la manifestarea mai sus menționată¹⁶. Documentul mai conținea și o serie de relatări privind diverse acțiuni ale unor membri sau presupuși membri ai Comitetului Tătărescu, care nu făceau decât să compromită activitatea acestuia, dar și pe cea a Comitetului Tomy; astfel de situații îl făceau pe Frederic Nanu să conchidă că decizia ca guvernul să nu acorde nici măcar sprijin moral inițiativelor private de reprezentare a României la expoziția de la Chicago a fost una potrivită¹⁷.

Așadar, prezența românească la Chicago în 1933 era una neoficială, ea fiind materializată prin câteva acțiuni / inițiative private ale comitetelor prezidate de Ștefan Tătărescu și Paul D. Tomy. Prin primăvara aceluia an se făceau mai multe selecții de produse / obiecte ce puteau fi duse la Expoziția Centenarului orașului Chicago; erau produse specifice ale industriei casnice rurale (covoare, scoarțe, țesături, ceramică, icoane - de preferință de dimensiuni mici, cu un preț scăzut, dar în stocuri mari, ca să poată fi vândute), precum și costume tradiționale din toate regiunile României¹⁸. Dar nu numai românii din Statele Unite au contribuit cu exponate care trimiteau la arta și cultura spațiului carpatic, ci și americanii; amintim aici pe un anume Chester H. Johnson, care își dădea acordul pentru ca o sculptură a lui Constantin Brâncuși (un fragment de tors din marmură albă, lucrare executată de artist la Paris în 1912), ce se afla în colecția sa personală, să facă parte din expoziția de la Chicago Art Institute, pusă sub egida manifestării centenare din 1933¹⁹.

Dar, așa cum am mai spus, nefiind vorba de o participare oficială, reprezentanții guvernului român nu s-au implicat în astfel de inițiative, decât în câteva situații, atunci când au fost solicitați.

of the Romanian Day at the World's Fair. Sunday, September third, Chicago - Illinois, f.a. [1933], p. 15, mai erau menționați preotul Victor Bărbulescu, Alexandra Cosor, Sam Marghitan, Nicolae Smed și Alexandru Suciu.

¹⁶ AMAE-B, fond Washington, problema România - SUA (probleme culturale, referitor la Participarea României la Expoziția Internațională organizată la New York în anul 1939), vol. 212, răspuns la adresa ministerială nr. 60852 / 22 noiembrie 1932 semnat de Frederic Nanu, adresată ministrului Nicolae Titulescu (5760/X28A / 27 decembrie 1932), 4 pp. / p. 1 - Vezi secțiunea *Documentar*, doc. nr. 2.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 1, 3. - Vezi secțiunea *Documentar*, doc. nr. 2.

¹⁸ *Ibidem*, articol de presă (extras), „Participarea României la Expoziția Mondială din Chicago”, în *Dimineața*, 30 martie 1933, nepaginat. - Vezi secțiunea *Documentar*, doc. nr. 3.

¹⁹ *Catalogue of a Century of Progress Exhibition of Paintings and Sculpture - The Art Institute of Chicago, June 1 to November 1, 1933*, Lakerside Press, R.R. Donnelley & Sons Company, Chicago, 1933, p. 107.